

บทพรรณนาธรรมชาติในวรรณคดีไทย: ความจริง ความสมจริง และ ความงามทางวรรณศิลป์

วัชรภรณ์ อาจหาญ

“ธรรมชาติ” ตามความหมายในพจนานุกรม หมายถึง “สิ่งที่เกิดมีและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ, สภาพภูมิประเทศ. ว. ที่เป็นไปเองโดยมิได้ปรุงแต่ง” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 554) ธรรมชาติมีความสำคัญยิ่งต่อมนุษย์เพราะเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวมนุษย์ที่สุดและมนุษย์ก็คือ ส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การดำเนินชีวิตของมนุษย์แม้แต่ปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ได้มาจากธรรมชาติหรือส่วนประกอบของธรรมชาติทั้งสิ้น

ส่วนคำว่า “วรรณคดี” เป็นคำที่เราบัญญัติขึ้นใช้เทียบกับคำ Literature ในภาษาอังกฤษ หมายถึงบทประพันธ์ที่รัดตึงตรึงใจผู้อ่าน ปลุกมโนคติ (Imagination) ทำให้เพลิดเพลिनและเกิดอารมณ์ต่างๆ ละม้ายคล้ายคลึงกับอารมณ์ของผู้ประพันธ์ (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531: 1) นักปราชญ์ได้จัดวรรณคดีว่าเป็นหนึ่งในงานจำพวกวิจิตรศิลป์ (Fine Arts) เช่นเดียวกับงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และดุริยางคศิลป์ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นด้วยการถอดแบบธรรมชาติ (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531: 26) เช่นจิตรกรวาดรูปภูเขา ประติมากรปั้นรูปสัตว์ต่างๆ นักดนตรีเลียนเสียงนกร้อง กวีใช้คำหรือตัวอักษรบรรยายมวลดอกไม้หลากสี เป็นต้น แต่งานศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นจากการถอดแบบธรรมชาติ (Representation) เหล่านี้ กลับไม่ได้ถ่ายแบบความจริงแท้ของธรรมชาติทั้งหมด มนุษย์มักบังคับธรรมชาติให้เป็นศิลปะวัตถุที่คล้ายตามทัศนะ (Vision) ของตนเอง และคำว่า “ทัศนะ” นี้ ย่อมหมายถึงรวมถึง “จินตนาการ” หรือความคิดที่อาจประกอบขึ้นด้วย “ความหลง” ของศิลปิน เพื่อก่อให้เกิดความงามที่เรียกว่า “มายาอันสมบูรณ์” (เจตนา นาควัชระ, 2521: 49) ในโลกแห่งศิลปะนั่นเอง

วรรณคดีจึงเป็นโลกของศิลปะที่ผู้ประพันธ์จะมุ่งโน้มน้าวอารมณ์ของผู้อ่านให้รับเรื่องสมมติของตนราวกับว่าเป็นเรื่องจริง งานประพันธ์จึงมีทั้งส่วนที่เป็นประสบการณ์จากชีวิตจริง และส่วนที่สร้างสรรค์ด้วยจินตนาการ การผสมผสานระหว่างปัจจัยทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่กำหนดไม่ได้ว่าเป็นสัดส่วนกันอย่างไร กระบวนการสร้างสรรค์นี้ จินตนาการมีบทบาทสำคัญอยู่มากเมื่อ “ความจริง” กับ “ความหลง” ประสานกลมกลืนกันในวรรณกรรม จนเกิดเป็น “ความสมจริง” ขึ้น

ดังนั้นแม้ว่าโลกของวรรณคดีจะเป็นโลกสมมติ แต่ก็ยังเป็นโลกสมมติที่มีได้อยู่ไกลเกินไปจากความเป็นจริง และเป็นโลกที่มี “ความสมจริง” พอที่จะทำให้เกิดอารมณ์คล้ายคลึงไปได้ การยอมรับว่าวรรณคดีหรือศิลปะแขนงใดก็ตามมีบทบาทสำคัญในชีวิตมนุษย์ ก็เท่ากับยอมรับว่าชีวิตของเราจะขาดเสียซึ่ง “ความหลง” บางประการมิได้ โลกของความหลงจึงเป็นโลกที่มีกติกายางอย่างที่เราต้องเรียนรู้และรับรู้ (เจตนา นาควัชระ, 2521: 47-53) หากเรายังต้องการรับรสสุนทรีย์ะทางศิลปะไม่ว่าจะแขนงใดก็ตาม

เมื่อธรรมชาติมีความผูกพันใกล้ชิดกับมนุษย์ดังกล่าวข้างต้น ดังนั้นเราจึงได้เห็นธรรมชาติปรากฏอยู่ในวรรณคดีชาติต่างๆ ทั่วโลก ในหนังสือ *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์* กล่าวว่า “...ธรรมชาติจัดเป็นเรื่องหนึ่งในวรรณคดี...” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531: 38) วรรณคดีโบราณของโลกก็กล่าวพาดพิงถึงธรรมชาติ เช่น ม้าศึก ใน *โอดิสซีย์* (Odyssey) ของโฮเมอร์ สุนัขของพวกปาดนทพ ใน *มหากาพย์* เป็นต้น ซึ่งระยะต่อมาทวิได้กล่าวถึงธรรมชาติกว้างขวางครอบคลุมไปถึงพืชพรรณและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และสิ่งที่น่าสนใจยิ่งก็คือ “วรรณคดีในซีกโลกตะวันออกเช่นจีนและอินเดีย ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติเป็นอย่างมากเมื่อเทียบกับวรรณคดียุโรปยุคเดียวกัน โดยเฉพาะชาวฮินดูที่มีความคิดเอนเอียงไปในทางลัทธิสรรพเทวนิยม (Pantheism) คือถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกตลอดจนกระทั่งต้นไม้ใบหญ้าล้วนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของวิญญาณอันใหญ่ วิญญาณอันใหญ่นี้สิงสถิตอยู่ในสิ่งทั้งปวง ลัทธิสรรพเทวนิยม (Pantheism) นี้ช่วยให้เกิดความสนใจในธรรมชาติเร็วขึ้น เพราะเหตุนี้จึงปรากฏว่าวรรณคดีฮินดูใส่ใจในธรรมชาติก่อนวรรณคดียุโรปเป็นอันมาก” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531: 42-43)

ในวรรณคดีไทย “การพรรณนาธรรมชาติถือเป็นแก่นสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดีไทย กวีไทยให้ความสนใจกับธรรมชาติในฐานะเป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นวรรณคดี” (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2541: 49) ความรู้สึกรักธรรมชาติและเพลิดเพลินไปในความงามของธรรมชาติ ป่าเขาลำเนาไพรของกวีนั้นมีให้เห็นเป็นประจำอยู่เสมอ เพราะประเทศไทยมีปัจจัยทางภูมิศาสตร์อยู่ในเขตร้อนชื้นแถบเส้นศูนย์สูตรอันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรณไม้และสัตว์นานาชนิด เมื่อมีของจริงใกล้ตัวเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่กวีจะมีความรู้สึกประทับใจในความงามความหลากหลายของธรรมชาติเหล่านั้น แล้วหยิบยกมาเป็นบทพรรณนาความงามของธรรมชาติในวรรณคดีไทยเกือบทุกเรื่อง

ด้วยเหตุที่ธรรมชาติเป็นเรื่องหนึ่งในวรรณคดีไทย อีกทั้งมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะแก่นสำคัญของวรรณคดีไทยดังกล่าวแล้ว แต่ธรรมชาติก็คือความจริงหรือของที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก เหตุนี้กวีจึงต้องมีวิธินำความจริงแท้ที่สุดเช่นนี้มาปรากฏอยู่ในโลกของวรรณคดีที่ต้องหลอมรวมเอา “ความจริง” กับ “ความลวง” เข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้เกิดความ “สมจริง” ที่ผู้อ่านยอมรับได้ โดยต้องคำนึงถึงความงามอันก่อปรด้วยศิลปะการแต่งหนังสืออีกด้วยประการหนึ่งซึ่งแน่นอนว่าย่อมเป็นสิ่งที่มิใช่เกิดขึ้นได้โดยง่าย

ดังนั้นบทความนี้จึงขอมุ่งศึกษาวิธีการนำธรรมชาติมากล่าวถึงในวรรณคดีไทยหรือลักษณะการพรรณนาธรรมชาติในวรรณคดีไทยที่กวีไทยนิยมใช้ใน 3 ลักษณะ ต่อไปนี้คือ

1. การพรรณนาธรรมชาติที่มุ่งแสดงความเป็นจริงของธรรมชาติ
2. การพรรณนาธรรมชาติที่มุ่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและความสะเทือนใจของกวี
3. การพรรณนาธรรมชาติที่มุ่งแสดงความไพเราะของคำประพันธ์หรือความงามทางวรรณศิลป์

1. การพรรณนาธรรมชาติที่มุ่งแสดงความเป็นจริงของธรรมชาติ

การพรรณนาธรรมชาติที่มุ่งแสดงความเป็นจริงของธรรมชาติ หมายถึงการพรรณนาความงามหรือความละเอียดอ่อนของธรรมชาติตามสภาพความเป็นไปหรือความจริงแท้ของธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นพรรณไม้ พรรณนก พรรณปลาหลากหลายชนิด ตลอดถึงปวงสัตว์บก และแมลง ซึ่งกวีมักจะ

พรรณนาความงดงามของธรรมชาติไว้ในบทประพันธ์ของตนอย่างละเอียดลออ ทำให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ความงามของธรรมชาติตามกวีได้

บทพรรณนาธรรมชาติที่มุ่งแสดงสภาพความเป็นจริงของธรรมชาตินี้มักปรากฏอยู่ในการบรรยายฉาก หรือเมื่อต้องการบรรยายภาพธรรมชาติที่ไม่มีอารมณ์ความรู้สึกใดๆ ของตัวละครหรือผู้แต่งมาเกี่ยวข้อง การพรรณนาวิธีนี้จะทำให้ผู้อ่านเห็น “ความจริง” หรือสภาพจริงของธรรมชาติชนิดนั้นๆ แต่อย่างไรก็ตามผู้อ่านก็จำต้องใช้จินตนาการร่วมไปกับการพรรณนาของกวีด้วยจึงจะเพลิดเพลินไปกับธรรมชาติในโลกของกวีได้ ที่สำคัญคือวิธีการพรรณนาวิธีนี้ถือว่าเป็นการแสดงความรู้ทางธรรมชาติวิทยาของกวี และเป็นบันทึกความรู้ทางธรรมชาติแก่ผู้อ่านไปพร้อมกันด้วย

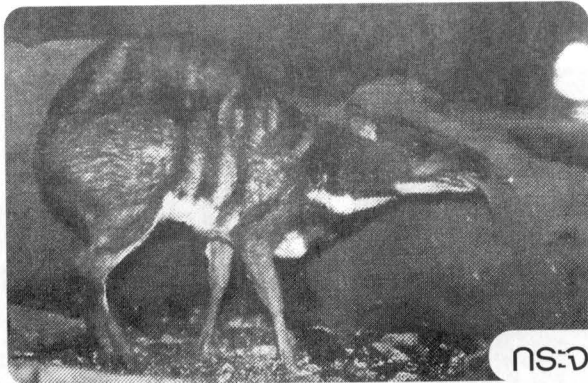
วรรณคดีเรื่องที่น่าสนใจที่สุดที่มีการนำวิธีการพรรณนาลักษณะนี้มาใช้คือวรรณคดีเรื่องกาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ เพราะแม้จะใช้ชื่อว่าเป็น “นิราศ” แต่ไม่มีการพรรณนาคร่ำครวญถึงนางตามแบบ “ขนบทางวรรณคดี” (Literary Convention) ของนิราศทั้งหลาย หากกลับมีเนื้อหาพรรณนาธรรมชาติหลากหลายชนิดตามความเป็นจริงอย่างละเอียด รวมถึงบอกลักษณะเด่นหรือความน่าสนใจของธรรมชาตินั้นๆ ไว้ด้วยอย่างนักธรรมชาติวิทยาที่มีสายตาช่างสังเกต อันถึงถ้อยยัง ยกตัวอย่างเช่น

บทชมสัตว์

๑ กระจงกระจงจิตเตี้ย
เหมือนนกวางอย่างตาหู
๒ กระจงกระจงจิตหน้า
เดินร่อยเร่ยามตรู
เหมือนนกวางอย่างตาหู
มีเขี้ยวขวาน้อยข้อย

วังเร่เร่เย่นาเอนดู
มีเขี้ยวซ้ายส้อยแนมสองฯ
เอนดู
กระจงจ้อย
ตีนกับ
แนบข้างเคียงสองฯ

(นสพ.ศิลปากร, 2545: 226)

นส:จจ

กวีกล่าวถึงสัตว์บกคือ กระจง “สัตว์เคี้ยวเอื้องในวงศ์ Tragulidae ที่เล็กที่สุด รูปร่างคล้ายกวาง แต่ไม่มีเขา ตัวผู้มีเขี้ยวแหลมคมงอกออกมา ซึ่งมีผู้นิยมใช้เป็นเครื่องราง มี 2 ชนิด คือกระจงควาย (Tragulus napu) สูงราว 35 เซนติเมตร และกระจงเล็ก (T. Javanicus) สูงราว 25 เซนติเมตร, พายัพเรียก ไก้” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 22) จะเห็นว่ากระจงคล้ายกวางมาก แต่จะแตกต่างกันตรงที่

กระเจงตัวเล็กกว่า และมีลักษณะเด่นคือ จะมีเขี้ยวบนเล็ก ๆ สองอันงอกยื่นยาวออกมานอกริมฝีปากเห็นชัดเจนเพื่อใช้เป็นอาวุธสำคัญในการต่อสู้กัน ดังนั้นบทพรรณนาที่ยกมานี้ทำให้เห็นว่า กวีสามารถพรรณนาภาพสัตว์บกคือกระเจงได้สอดคล้องกับความเป็นจริงทางธรรมชาติวิทยาอย่างยิ่ง

บทชมนก

◎ นกขมิ้นเหลืองหลากหลาย	มีสพายหมายสองคาง
เหลืองอร่ามงามปีกหาง	เห็นสำอางข้างมีพรรณฯ
◎ นกขมิ้นเหลืองกำปอง	ปีกหาง
มีสพายหมายสองคาง	คางแก้ม
เหลืองอร่ามงามปีกหาง	เห็นเลิศ
สร้อยสำอางอย่างเต็ม	แต่งให้มีพรรณฯ

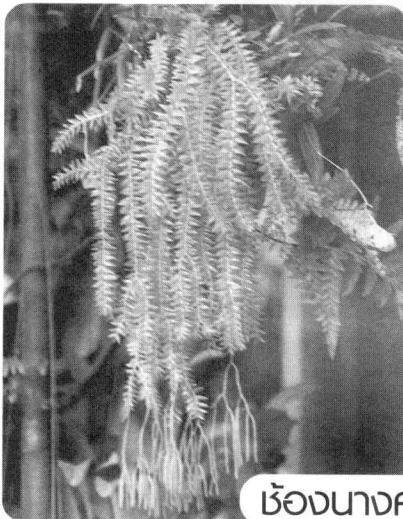
(*นรมศิลปากร, 2545: 233*)

บทชมนกที่ยกมานี้ก็กล่าวถึงลักษณะเด่นของนกขมิ้น คือมีขนสีเหลืองสดทั้งปีกหาง แต่กลับมีข้อสังเกตพิเศษตรงเส้นคล้ายสายสะพายที่คางและข้างแก้ม นกขมิ้นมีอยู่หลายชนิด ชนิดที่กล่าวถึงนี้น่าจะมีลักษณะใกล้เคียงกับนกขมิ้นท้ายทอยดำ เนื่องจากนกขมิ้นชนิดนี้จะมีแถบดำพาดผ่านตา โอบไปรอบท้ายทอย (พิไล พูลสวัสดิ์, 2532: 24)

บทชมไม้

◎ กะจายสยายช่อรวงนาง	ผ้าสไบบางนางสีดา
ห่อห้อยย้อยลงมา	แต่ค่าไม้ใหญ่สูงงามฯ
◎ กะจายสยายคลี่ช่อรวง	นางพาง
สไบบางนางสีดา	ห่อห้อย
ยื่นเลื้อยเพื่อยลงมา	โบายโบก
แต่ค่าไม้ใหญ่น้อย	แกว่งเยื้องไปมาฯ

(*นรมศิลปากร, 2545: 235*)

ช่อองนางคลี่

สไบบางสีดา

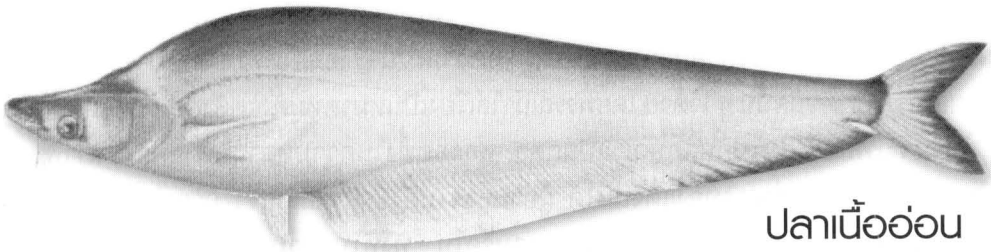
กวีกล่าวถึงพรรณไม้ 3 ชนิด ที่ชอบอิงอาศัยอยู่กับไม้ใหญ่ ได้แก่ ต้นกระจาย หมายถึง ชื่อพรรณไม้เลื้อยชนิดหนึ่ง (วิทย์ เทียงบุญธรรม, 2530: 5) ต้นช้องนางคลี เรียกอีกอย่างว่า นางคลี หรือยมโดย หมายถึงพรรณไม้เถาเลื้อยพวกเดียวกับสร้อยสีดา เกาะติดกับต้นไม้เป็นพวงต่างๆ กัน (หลวงบุเรศรบารุงการ, ม.ป.ป.: 102) ส่วนในพจนานุกรมสัตว์และพืชในเมืองไทย กล่าวว่า ช้องนางคลี คือ เฟิร์นบนต้นไม้ ส่วนต้นสไบนางสีดา หมายถึง ชื่อเฟิร์นอิงอาศัยชนิดหนึ่ง ขึ้นเกาะตามต้นไม้ใหญ่ ในป่าที่ชุ่มชื้น (วิทย์ เทียงบุญธรรม, 2530: 136) ในหนังสือต้นไม้ในวรรณคดีไทย เรียกต้นสไบนางสีดา นี้ว่าชายผ้าสีดา หมายถึงพันธุ์ไม้พวกกาฝาก มีหัวกลมโตเกาะตามกิ่งไม้ใหญ่ มีกาบใบเป็นแฉก ห้อยย้อย ลงมายาวงามเหมือนชายผ้าขาดติดต้นไม้ จึงตั้งชื่อว่าชายผ้าสีดา (หลวงบุเรศรบารุงการ, ม.ป.ป.: 512) จะเห็นได้ว่าพรรณไม้ทั้ง 3 ชนิดนี้ มีลักษณะเด่นคือเป็นไม้อิงไม้อื่น ตรงตามที่กวีได้พรรณนาว่า “ห้อยย้อยลงมา แต่ค่าไม้ใหญ่สูงงาม” ทุกประการ

บทชมปลา

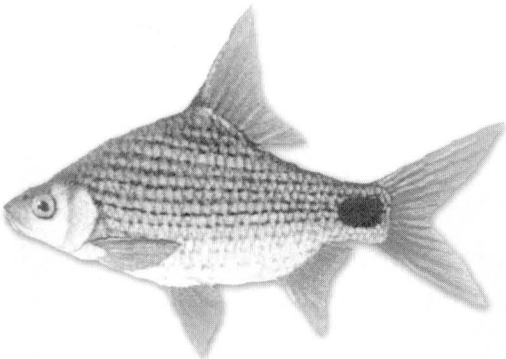
๑ ปลาอ่าวปลาเนื้ออ่อน
 กระแหงแดงห้วง
 ๑ ปลาอ่าวเนื้ออ่อนหน้า
 มาก่อนปลาหนามหลัง
 กระแหงแดงห้วง
 เข้าสู่ทุ่งเลมหญ้า

ว่ายมาก่อนปลาหนามหลัง
 เข้าสู่ทุ่งมุงเลมโคลฯ
 ตัวบัง
 อยู่หน้า
 คลาหลัง
 เหยื่อย้ำกินโคลฯ

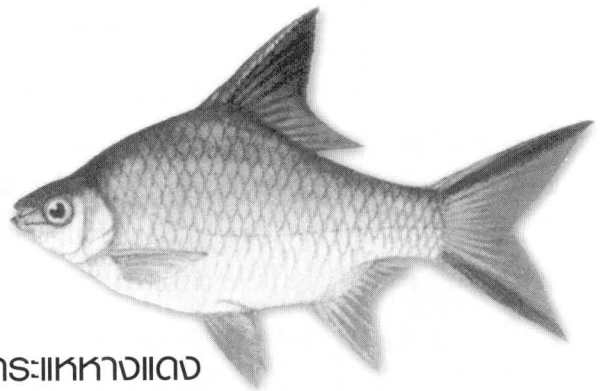
(นสกลปกร, 2545b: 244)

ปลาเนื้ออ่อน

ปลาหนามหลัง

ปลากระแหงแดง

กรีกกล่าวถึงปลาน้ำจืด 4 ชนิด ได้แก่ ปลาอ้าว ปลาเนื้ออ่อน ปลาหนามหลัง และปลากระแหทางแดง ที่ต่างพากันแหวกว่ายมาเพื่อหาแหล่งอาหาร ในที่นี้คือ โคล หรือตะไคร่น้ำนั่นเอง

ปลาอ้าว เป็นปลาน้ำจืดชนิดหนึ่ง อยู่ในจำพวกปลาชีว ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 กล่าวว่า ปลาชีวมีหลายชนิด ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก ปากเล็กเขี้ยวขึ้น ตาโต เกล็ดโต อาศัยใกล้ผิวน้ำ ที่รู้จักกันทั่วไปและพบทั่วประเทศ ได้แก่ ชิวหนวดยาว, ชิวอ้าว (อ้ายอ้าว อ้าว หรือชิวควาย ก็เรียก) ชิวใบไม้, ชิวหัวตะกั่ว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 380)

ส่วนในหนังสือภาพปลาและสัตว์น้ำของไทย ของกรมประมง กล่าวถึงปลาเนื้ออ่อน ปลาหนามหลัง และปลากระแหทางแดง ไว้ดังนี้

ปลาเนื้ออ่อน เป็นปลาน้ำจืดวงศ์ปลาเนื้ออ่อน ไม่มีเกล็ด รูปร่างด้านข้างแบน มีหนวด 4 เส้น อาหารคือ ลูกกุ้ง แมลง และจุลินทรีย์ขนาดเล็ก (กรมประมง, 2535: 164)

ปลาหนามหลัง เป็นปลาน้ำจืดในวงศ์ปลาตะเพียนขาว มีเกล็ดขนาดใหญ่ ลำตัวค่อนข้างแบนสีเขียวอมเหลือง ด้านท้องมีสีเหลืองนวล โคนหางมีจุดดำขนาดใหญ่ข้างละจุด ครีบต่างๆ สีส้ม กินหอยขนาดเล็ก ลูกปลาและพืชน้ำ (กรมประมง, 2535: 192)

ปลากระแหทางแดง เป็นปลาน้ำจืดรูปร่างป้อมสั้น มีเกล็ดขนาดใหญ่ มีพื้นลำตัวสีขาวเงินหรือเหลืองปนส้ม ครีบหางสีแดง อยู่ในตระกูลปลาตะเพียน กินพืชน้ำ ซากสัตว์และพืชที่เน่าเปื่อย (กรมประมง, 2535: 134)

จะเห็นว่ากวีพรรณนาชื่อปลาน้ำจืดรวมถึงแหล่งอาหารของปลาเหล่านี้คือ “เข้าสู่ทุ่งเลมหญ้าเหยี่ยว่ากินโคล” ได้อย่างถูกต้อง

บทชมธรรมชาติอันได้แก่บทชมสัตว์ ชมนก ชมไม้ และชมปลาใน *ภาพยู่หอโคลงนิราศธารทองแดง* ที่ยกมานี้ กวีได้บรรยายภาพธรรมชาติตามความเป็นจริงอย่างตรงไปตรงมารวมถึงแทรกลักษณะเด่นของธรรมชาติชนิดนั้นๆ ไว้ด้วย โดยพรรณนาไล่เรียงเป็นหมวดหมู่ตั้งแต่สัตว์บก สัตว์ปีก ต้นไม้ และปลา ผู้อ่านจะเพลิดเพลินไปกับลักษณะแปลกตา และอดที่จะในความหลากหลายทางชีวภาพของธรรมชาติในภูมิประเทศที่ชื่อว่าธารทองแดงนี้มิได้ ผู้อ่านอาจไม่ตั้งข้อสงสัยเลยว่า ภาพที่กวีได้พรรณนามานี้จำเป็นต้องเป็นภาพที่เกิดขึ้นจริงในการเสด็จประพาสหรือไม่ ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้นอาจเป็นไปได้ยากที่กวีจะสามารถเห็นเสื่อ กวาง อัน หมี จะเข้ งูเหลือม นกแขกเต้า นกเค้าโม่ง ต้นขงโค ตะโก ขนุน โยทะกา ปลาตด ปลาคัง ฯลฯ ไล่เรียงเป็นหมวดหมู่ไปพร้อมๆ กันเช่นนี้ โดยเฉพาะการบรรยายภาพของปลาและนก ที่มีข้อจำกัดในการจับสังเกต หรือพินิจได้ถี่ถ้วน เพราะนกมักเกาะอยู่บนต้นไม้สูงและจะบินไปทันทีที่มีเสียงหรือสิ่งที่ยั้มเข้ามาใกล้ ส่วนปลาที่แหวกว่ายไม่อยู่นิ่งในน้ำหรือธารน้ำก็มีประสาทสัมผัสไวต่อเสียงหากเราเข้าใกล้มันเช่นกัน ดังนั้นการแยกแยะชนิดของนกและปลาของกวีจึงข้อจำกัดนี้ จึงแทบจะเรียกว่าเป็นไปได้ยากในสภาวะจริง แต่กวีก็สามารถพรรณนาภาพให้ผู้อ่านคล้อยตามและเห็นเป็นจริงเป็นจังกับสภาพธรรมชาตินั้นได้อย่างไม่น่าสงสัย เท่ากับว่ากวีใช้ความจริงที่ได้พบเห็นนำมาผสมกับประสบการณ์ของตนที่มีอยู่ รวมทั้งผสมผสานที่เป็นจินตนาการของกวีเองมาบรรยายภาพธรรมชาติที่มุ่งแสดงความเป็นจริงของธรรมชาติได้อย่าง “สมจริง” ที่สุด

อย่างไรก็ตามการนำธรรมชาติอันหลากหลายมาแต่งเป็นคำประพันธ์ที่มุ่งแสดงภาพแท้จริงของชาตินี้ กวีจำเป็นต้องมีความรู้ทั้งสองศาสตร์ร่วมกัน อันได้แก่ความสามารถในการแต่ง

หนังสือหรือกลวิธีทางวรรณศิลป์ และความรู้เรื่องข้อตลอดจนลักษณะเด่นของธรรมชาติชนิดนั้นๆ อย่างยิ่งด้วย มิฉะนั้นแล้วอาจทำให้บทพรรณนานั้นขาดความ “สมจริง” ได้

2. การพรรณนาธรรมชาติที่มุ่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและความสะเทือนใจของกวี

การพรรณนาลักษณะนี้มุ่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและความสะเทือนใจของกวี ตลอดจนการพรรณนาถึงความทุกข์ระทมของคนที่ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก ซึ่งกวีจะถ่ายทอดความทุกข์ตรมนี้ผ่านธรรมชาติชนิดต่างๆ วิธีนี้จะพบมากในการพรรณนาเชิงนิราศ การใช้กลวิธีสร้างอารมณ์สะเทือนใจในลักษณะนี้ประสบผลสำเร็จและเป็นที่ยอมรับอย่างสูงของกวีไทยจนกลายเป็น “ขนบ” ของวรรณคดีไทย และในที่สุดขนบดังกล่าวจึงได้ปรากฏเป็นบทพรรณนาธรรมชาติในวรรณคดีไทยเรื่องสำคัญๆ เกือบทุกเรื่อง

การพรรณนาธรรมชาติลักษณะนี้จะต่างจากลักษณะแรก เพราะกวีจะไม่รู้สึกถึงความงามของธรรมชาติหรือความเป็นจริงของธรรมชาติแต่อย่างใดเลย แต่จะเห็นธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกของกวีหรือตัวละครเอกของเรื่อง ดังในนิราศต่างๆ ที่กวีไทยมักพรรณนาถึงธรรมชาติ ต้นไม้ สัตว์ ฯลฯ ไปตามอารมณ์ของตนในขณะนั้น ธรรมชาติจะเป็นแต่เพียงส่วนประกอบความรู้สึกของกวีเท่านั้นเนื่องจากกวีมีความรู้สึกอย่างหนึ่งอยู่ เช่น กวีโศกเศร้าเพราะจากคู่รักมา ทุกสิ่งในธรรมชาติที่กวีได้พบเห็นในระหว่างทางนั้นก็เตือนใจให้คิดถึงคนรักที่ทิ้งไว้เบื้องหลัง ดอกไม้หรือสัตว์จะถูกหยิบยกขึ้นมาพรรณนาก็ต่อเมื่อมีชื่อหรือมีลักษณะเตือนใจให้คิดถึงความหลังเท่านั้น โดยไม่นำพาต่อความงามที่มีประจำอยู่ในตัวของมันเองเลย (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531: 44-45) ดังตัวอย่างในลิลิตพระลอ เช่น

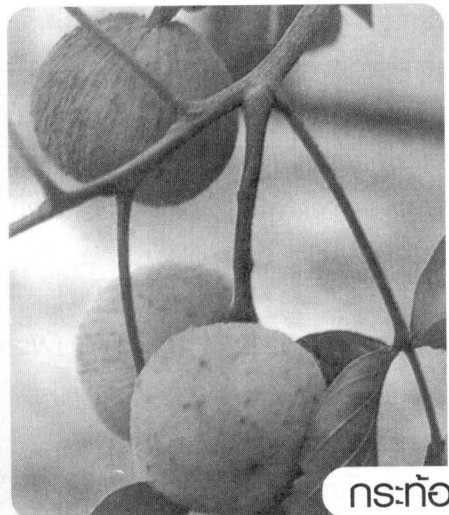
๑ นางแย้มเหมือนแม่แย้ม
ต้องดูจมีอเทพี
ช้องนางคลี่เกศี
รักดูจเรียมรักน้อง

ยินดี ร่อฤฯ
พีต้อง
นุชคลี่ ลงฤฯ
ร่วมรักรักรีเยียมฯ

(นสสส. ๒๕๓๖: ๖๒)

นางแย้ม

กระท้อน

บทพรรณนาธรรมชาติในเรื่อง *ลิลิตพระลอ* ที่ยกมานี้เป็นตอนที่ตัวละครเอกคือพระลอดำเนินป่า ทำให้หวนคิดถึง “นาง” อันเป็นที่รักที่ตนได้พลัดพรากจากมา ในที่นี้กวีมิได้ต้องการบรรยายลักษณะความงามของพรรณไม้ หรือดอกไม้ แต่กวีใช้ชื่อพรรณไม้เพื่อสื่อความคิดถึง “นาง” อันเป็นที่รักของตัวละครเอกในเรื่องเท่านั้น กวีเอ่ยชื่อธรรมชาติ ได้แก่ ต้นนางแย้ม ต้นมะตอง (สะท่อน หรือกระท่อน) ต้นช้องนางคลี่ และต้นรัก เพื่อใช้โยงความคิดความรู้สึกของตัวละคร เพียงเพราะชื่อธรรมชาติที่เอ่ยนั้นมีเสียงของคำที่พ้องกับความรูสึกเตือนใจให้รำลึกถึง “นาง” หรือกิริยาของ “นาง” กล่าวคือต้นนางแย้ม ทำให้คิดถึงกิริยา “แย้มยินดี” ของนาง ต้นมะตองทำให้คิดถึงกิริยาที่เคยได้ “จับต้องมือ” ของนาง ต้นช้องนางคลี่ ทำให้คิดถึงกิริยาที่นาง “คลี่เกศ” ลงมา ในขณะที่ต้นรักทำให้นึกถึง “ความรัก” ที่มีต่อนาง ทั้งๆ ที่ตามความเป็นจริงแล้ว ธรรมชาติที่เอ่ยถึงเหล่านี้หาได้มีลักษณะทางธรรมชาติที่ชวนให้ตัวละครนึกประหวัดถึงนางแต่อย่างใด นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่าตัวละครในเรื่องเอง ก็มีได้นำพาความงามหรือพยายามกล่าวถึงลักษณะเด่นของพรรณไม้ชนิดต่างๆ ที่ได้กล่าวถึงนั้นเลย

อย่างไรก็ดีการพรรณนาลักษณะนี้ทำให้เห็นว่ากวีสามารถนำชื่อธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัวมาใช้เป็นความเปรียบให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์ได้เพราะเมื่อผู้หญิงมีความสวยงามอ่อนโยนน่าทะนุถนอมการใช้ธรรมชาติที่มีความสวยงามจับตาในตัวเองเช่นเดียวกันนั้นมาเข้าคู่กัน ย่อมทำให้ “จินตนาการ” ที่จะนำไปสู่การรับรู้ความเข้มข้นทางอารมณ์ของผู้อ่านบังเกิดขึ้นได้โดยง่าย พรรณไม้ดอกไม้หลายชนิด เช่น ดอกบัว หรือกุหลาบ ก็ถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิงในวรรณคดีหลายเรื่อง

- ◎ ไม้แก้วกลิ่นแก้วทราย
- ทุกขลิ้มปลื้มอาลัย
- ◎ ไม้แก้วแก้วพี่แย้ม
- หอมกลิ่นหอมขวยไป
- ทุกขลิ้มปลื้มอาลัย
- กลกลิ่นนางน้องหมั้น

- หอมบ่วายวังเวงใจ
- ว่ากลิ่นแก้วแล้วเรียนหา
- หอมสไบ
- ทั่วแคว้น
- ลานกลิ่น
- แต่ที่เยวแลหาฯ

(*นสพ. 2545: 281*)

ดอกแก้ว

บทพรรณนาธรรมชาติในภาพย์ท้อโคลงนิราศธารโศก ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ที่ยกมานี้ จะเห็นว่ากวีกล่าวถึงพรรณไม้คือต้นแก้ว จุดประสงค์คือเพื่อใช้กลิ่นหอมของ “ดอกแก้ว” เป็นสื่ออารมณ์รักและความคิดถึงที่มีต่อนาง กวีไม่ได้บรรยายว่าต้นแก้วว่ามีลักษณะอย่างไร หรือดอกแก้วจะมีสีสันหรือรูปร่างเช่นใด แต่กวีเลือกใช้ความหอมของ “กลิ่นดอกแก้ว” เพื่อทวนระลึกถึง “แก้ว” ซึ่งเป็นคำเรียกแทนนางอันเป็นที่รักของกวีเท่านั้น ในที่นี้กวีใช้ความหอมของดอกไม้ที่ทั้งตัวกวีเองและผู้อ่านต่างมี “ประสบการณ์ร่วม” กัน การรับรู้อารมณ์ความรู้สึกด้วยการใช้สิ่งที่เป็นประสบการณ์ร่วมกันเช่นนี้ ย่อมทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้ายตามกวีได้อย่างดียิ่งวิธีหนึ่ง

๑) เนื่องนกกจับแมงเมียง
สองศรีพิพงค์
๑) สองราชรถมเหษ
ท่อนเสวยสำราญบาน

ชะเขียบเสียงสงสารองค์
อันอ้ออันกันดารพนานต์
ในขอบเขตไพรสนธ์สถาน
ฤทัยชมพนาวัน

(กมลศัลปกร. 2545ก: 252)

บทพรรณนาธรรมชาติในเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* มีเป็นจำนวนมาก บทที่ยกมานี้เป็นตอนที่พระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีดำเนินป่าหลังจากถูกพิทยาธรลักพระขรรค์ของพระสมุทรโฆษไป จะเห็นว่าเมื่อตัวละครเอกมีความทุกข์ กวีจะพรรณนาธรรมชาติด้วยวิธีให้ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงตามความรู้สึกของตัวละคร เมื่อตัวละครมีความโศกเศร้าทุกข์ยาก กวีก็พรรณนาภาพของหมู่ “นก” จับแมงไม้ แล้วต่างพากันเงียบเสียงเพราะมีความสงสารเห็นใจในความทุกข์ของตัวละคร ซึ่งในความเป็นจริงนกเหล่านั้นย่อมมีอาจล่องรู้ถึงทุกข์นั้นอย่างแน่นอน แต่ดังกล่าวแล้วว่าโลกของวรรณคดีคือโลกของจินตนาการและศิลปะ การทำให้ธรรมชาติรับรู้ถึงความทุกข์โศกของมนุษย์ด้วยเวทนาสงสารนั้นเป็นภาพเกินจริง แต่ความเกินจริงนี้ย่อมนำพาอารมณ์และจินตนาการตลอดถึงตอกย้ำความรู้สึกของผู้อ่านให้เข้มข้นยิ่งขึ้น เพราะแม้แต่ธรรมชาติในนัยใหญ่ยังรับรู้ถึงความทุกข์โศกนั้นได้ มนุษย์เราหรือผู้อ่านก็ย่อมคล้ายตามได้ว่าความรู้สึกทุกข์ยากเศร้าโศกที่กวีพรรณนามานั้นต้องมีความยิ่งใหญ่มาที่เดียว

วรรณคดีเรื่องเอกของไทยที่ได้รับยกย่องว่าดีเด่นทางวรรณศิลป์ในระดับสูง มักปรกฏการใช้วิธีพรรณนาในลักษณะนี้มาก “เพราะความรู้สึกภายในเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดได้ยากด้วยภาษา สิ่งที่เราเรารู้สึกกับสิ่งที่เราพูดออกมา บรรยายด้วยคำอาจจะไม่ตรงกัน เพราะเราอาจจะหาภาษาที่เป็นสื่อที่สมบูรณ์ไม่ได้” (เจตนา นาควัชระ, 2521: 55) การใช้ธรรมชาติจึงเป็นวิธีหนึ่งที่กวีนิยมเลือกใช้เพื่อเป็นเครื่องสื่ออารมณ์ความรู้สึกสะเทือนใจได้อย่างดียิ่ง ทั้งนี้เนื่องมาจากความเข้มข้นทางอารมณ์และความไพเราะกินใจดังกล่าวมาแล้ว

3. การพรรณนาที่มุ่งแสดงความไพเราะของคำประพันธ์ หรือความงามทางวรรณศิลป์

การพรรณนาธรรมชาติลักษณะนี้ “กวีมุ่งแสดงความไพเราะของคำประพันธ์ หรือความงามทางวรรณศิลป์ซึ่งเกิดจากการเล่นคำเล่นอักษรมากกว่าที่จะพรรณนาความเป็นอยู่ของสัตว์และต้นไม้ตามความเป็นจริง หรือค้นหาลักษณะพิเศษที่ทำให้ป่าเขาในตำบลหนึ่งผิดกับอีกตำบลหนึ่ง”

(วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531: 43) กวีจะไม่มุ่งที่จะบรรยายภาพธรรมชาติตามจริง หรือสื่ออารมณ์ความรู้สึกสะท้อนใจของตนอันใดทั้งสิ้น วิธีพรรณนาธรรมชาติลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่ากวีไทยมีความสามารถในการประพันธ์อย่างยิ่ง โดยเฉพาะการเลือกสรรคำมาใช้เพื่อให้เกิดความงามทางเสียงและความหมาย

จะเห็นว่าเมื่อกวีพรรณนาธรรมชาติ ก็มีกอดที่จะแทรกบทที่แสดงฝีมือทางการประพันธ์มิได้ ซึ่งหากกวีที่มีฝีมือทางการประพันธ์และมีความรู้ทางธรรมชาติวิทยาสูง ก็จะทำให้บทพรรณนาธรรมชาติ นั้นมีความไพเราะและสมจริงพร้อมกันไปด้วยได้ ดังตัวอย่างบทพรรณนาธรรมชาติในภาพย่อก่อนโคลง นิราศธารทองแดง เช่น

๐ ดู หนู ลู ลู หนู	งู สุด ลู หนู ลู หนู
หนู งู ลู ดู อยู่	รูป งู ทุ หนู มู ทุ
๐ ดู งู ฟู ฟู ดู	พรุ พรุ
หนู ลู ลู หนู งู	สุด ลู
งู ลู หนู หนู ลู	งู อยู่
หนู ู ู ู ู ู	รูป ทุ มู ทุ

(กรรณศิลปากร, 2545: 232)

บทพรรณนาธรรมชาติที่ยกมานี้เห็นชัดเจนว่ากวีต้องการแสดงความสามารถในเชิงภาษา โดยนำธรรมชาติมาใช้เพื่อมุ่งให้เกิดความไพเราะทางการประพันธ์ ในที่นี้กวีนำธรรมชาติมาใช้เพื่อแต่งเป็นกลบทที่ชื่อว่ากลบทเลื่อนลำ* ซึ่งเป็นการเล่นเสียงสระเดียวกันคือ “สระอู” ตลอดทั้งบท กวีนำธรรมชาติคือสัตว์ 2 ชนิด ที่มีเสียงสระเดียวกัน คือหนูกับงู มาทำกริยาอาการต่างๆ ที่ก็เป็นเสียงสระเดียวกันอีกเช่นกัน คือ ลู ฟู พรุ ู ดู นอกจากนี้คำอื่นๆ ในบทนี้ก็ใช้สระเดียวกันทั้งสิ้น เช่น รูป ทุ อยู่ มู ทุ

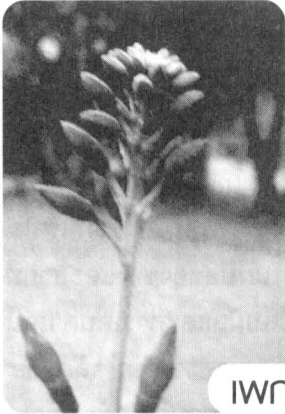
เห็นได้ว่ากวีสามารถสรรคำที่มีเสียงสระเดียวกันและมีความหมายที่สอดคล้องกันมาใช้ในการพรรณนาธรรมชาติเป็นอย่างดีน่าอัศจรรย์ยิ่ง ผู้อ่านจะเห็นภาพการต่อสู้ของหนูกับงู ซึ่งต่างฝ่ายต่างจับจ้องและมีความว่องไวไม่แพ้ไม่ชนะด้วยสัญชาตญาณการเอาตัวรอดของสัตว์ เราจะเพลิดเพลินไปกับเสียงสระที่กระทบกระทั่งกันอยู่ตลอดทั้งบท แต่ในขณะที่เดียวกันก็จินตนาการเห็นภาพสัตว์สองชนิดต่อสู้กันอย่างไม่ลดละพร้อมกันไปด้วย ซึ่งเป็นภาพที่กวีทำได้อย่างสมจริงและมีความเป็นไปได้สูง เพราะสัตว์สองชนิดมักต้องพบเจอกันในสภาวะปกติของธรรมชาติทั่วไป เมื่อหนูเป็นอาหารของงู และที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งคู่ก็ต่างอยู่ในรูไม่ว่าจะเป็นในดินหรือโพรงไม้ก็ตาม ดังนั้นภาวะแห่งความจริงในธรรมชาติที่พบเห็นทั่วไป กวีก็สามารถหยิบยกนำมาแต่งเพื่อแสดงความสามารถทางภาษา หรือความไพเราะในเชิงการประพันธ์ ทั้งยังทำให้เกิดภาพที่ “สมจริง” ไปพร้อมกันได้อีกด้วย

* ฉบับอื่นๆ ใช้คำว่า เลื่อนลำ

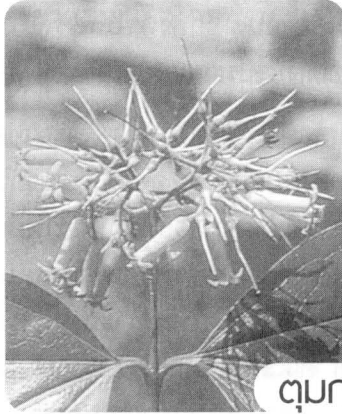
◎ เพกาต้นตุ้มกา
 ชุมกาแลสาบกา
 ◎ เพกาตุ้มกาต้น
 โยทกากรรณิกา
 ชุมกาแลสาบกา
 ต้นมะกาการ้อง

โยทกากรรณิกา
 ต้นมะกากาจับนอนฯ
 กาล
 ถี่ถ้อง
 กาลู้
 จับไม้กาหลงฯ

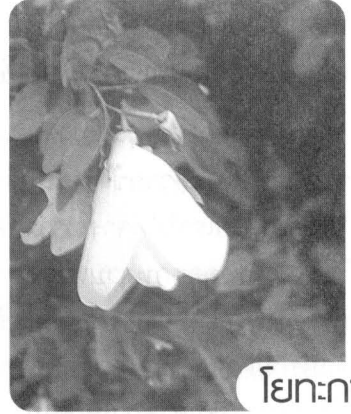
(กรมศิลปากร, 2545: 243)

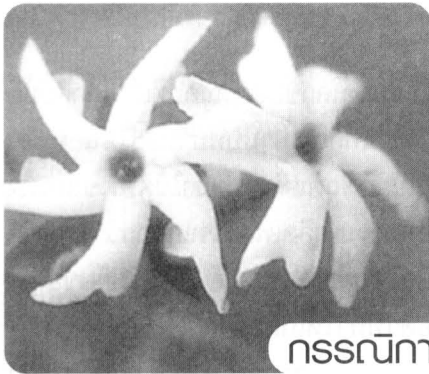
เพกา

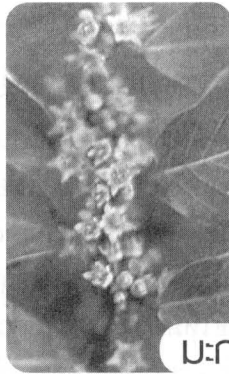
ตุ้มกา

โยทะกา

กรรณิการ์

มะกา

กาหลง

ภาพยี่ห้อโคลงนิราศธารทองแดงที่ยกมานี้ กวีนำธรรมชาติมาใช้แต่งเป็นกลบทที่ชื่อว่า อรรถ
 อักษร กวีนำธรรมชาติสองประเภทคือกับต้นไม้ที่มีเสียงของคำพ้องกันมาสัมพันธ์กัน เพื่อเล่นคำเล่น
 อักษรให้เกิดเป็นความงามทางวรรณศิลป์ทั้งในแง่ความงามด้านเสียงและความหมาย ในที่นี้กวีต้องการ
 เล่นคำว่า “กา” เพื่อแสดงความสามารถในการประพันธ์ สัตว์คือนกกา ส่วนต้นไม้ ได้แก่ เพกา ตุ้มกา
 กาลา โยทะกา กรรณิการ์ ชุมกา สาบกา มะกา และกาหลง

กวีเลือกใช้ธรรมชาติสองประเภทที่ในสภาวะแห่งความจริงมีความเกี่ยวข้องกันอยู่ เพราะ
 ต้นไม้เป็นที่อาศัยของนกอยู่เองตามธรรมชาติ ดังนั้นการนำเอาสิ่งสองสิ่งนี้เข้าคู่กันได้ในโลกแห่งความ
 จริงย่อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในโลกสมมติคือโลกของวรรณคดีได้ เราอาจจุกใจเมื่อต้องจินตนาการตามกวีว่า

“กา” จับต้นไม้ที่มีชื่อหรือส่วนหนึ่งของชื่อที่มีคำว่า “กา” อยู่หลายชนิด จนดูเหมือนว่าเหตุใด “กา” ตัวนั้นจึงต้องเลือกจับต้นไม้ที่มีชื่อคล้ายกับมันอยู่ตลอดเวลา และทำให้ภาพธรรมชาตินั้นดูอาจไม่น่าจะเป็นไปได้ในโลกของความจริง แต่ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า “กติกาวาดด้วยความลวง” ในโลกของวรรณคดีหรือศิลปะเพื่อก่อให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์นั้นเป็นกติกาก่อนที่ผู้อ่านต้องรับรู้ ฉะนั้นเมื่อกวีมุ่งพรรณนาธรรมชาติเพื่อแสดงความสามารถหรือความไพเราะของคำประพันธ์ ดังบทหม่อมป่าที่ปรากฏในลิลิตพระลอ เช่น “...หวดเหียงหาดแห่นหัน จันทน์จวงจันทน์แจจจิก ปริงปรองปริกปรูปราง คุยแควงค้อยเค็ด...” (กรมศิลปากร, 2536: 64) ผู้อ่านที่ตระหนักรู้ถึงกติกากแห่งความลวงในวรรณคดีร่วมกัน ก็จะไม่ตั้งคำถามหรือรู้สึกแปลกใจเลยว่าเหตุใดป่าเขาอันกว้างใหญ่ไพศาลที่กวีพรรณนาถึง จึงปรากฏชื่อพรรณไม้หลายชนิดที่มีพยัญชนะต้นตัวเดียวกัน อีกทั้งทำไมพรรณไม้เหล่านี้จึงได้มาเติบโตอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหรือเป็นหมวดหมู่ใกล้เคียงกันอย่างน่าประหลาดใจเช่นนี้

การพรรณนาธรรมชาติในลักษณะที่มุ่งเอารสไพเราะจากคำประพันธ์ดังกล่าวข้างต้น หากจะเทียบให้เห็นความชัดเจนกับศิลปะไทยแขนงอื่น ก็คือวิธีการเดียวกันกับการผูกกลายในจิตรกรรมไทย “การผูกกลายเราไม่พิจารณาว่าดอกหรือใบที่นำมาผูกจะมีลักษณะเหมือนของจริงหรือไม่ บางทีเราไม่ใส่ใจว่าเป็นดอกกุหลาบหรือดอกผักนึ่งด้วยซ้ำ เพราะเราเพลิดเพลินใจไปในฝีมือของช่างและลายที่ประดิษฐ์ขึ้นนั้น การผูกกลายหรือการเรียงเรียงคำให้เสนาะเพราะพริ้งด้วยสัมผัสและการเล่นคำเล่นอักษรก็มีความงามอยู่เหมือนกัน” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2531: 44) ดังนั้นการทำความเข้าใจลักษณะหรือวิธีนำธรรมชาติมาใช้เพื่อมุ่งแสดงความสามารถในเชิงการประพันธ์ของกวีนี้ ผู้อ่านจึงจำต้องเข้าใจกติกาก “ความจริง” “ความลวง” และ “ความสมจริง” ในโลกของวรรณคดีประกอบด้วย จึงจะสามารถรับรสทางวรรณศิลป์ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

ธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ แม้แต่โลกของวรรณคดีที่เป็นโลกสมมติที่ต้องอาศัยจินตนาการและความสมจริง ธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ก็เข้ามามีบทบาทอยู่ไม่น้อย ในวรรณคดีไทย เราจะพบว่าธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจของกวี เป็นวัตถุดิบที่กวีนำมาใช้สร้างขนบทางวรรณศิลป์ชั้นสูง บทพรรณนาธรรมชาติที่ปรากฏในวรรณคดีไทยให้ความเพลิดเพลินใจแก่ผู้อ่าน นอกจากนี้ธรรมชาติยังมีความสำคัญในฐานะเป็น “อุปกรณ์” หรือเครื่องมือสื่ออารมณ์ความรู้สึกอันเข้มข้นของกวี รวมถึงเป็นเครื่องตกแต่งบทประพันธ์ให้มีความงดงามด้วยถ้อยคำที่ทำให้เกิดอลังการทางภาษา การศึกษาลักษณะการพรรณนาธรรมชาติในวรรณคดีไทยทำให้เราทราบว่า กวีสามารถนำ “ความจริง” อันได้แก่ธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวมนุษย์ มากล้นกรองให้เป็น “ความสมจริง” ในโลกสมมติของวรรณคดี เพื่อก่อให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์ได้อย่างหลากหลายและชาญฉลาดยิ่ง

บรรณานุกรม

- กรมประมง. 2535. ภาพปลาและสัตว์น้ำของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: CURSQA.
- กรมศิลปากร. 2536. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย (ลิลิตพระลอ). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- , 2545ก. วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: CURSQA.
- , 2545ข. วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: CURSQA.
- เจตนา นาควัชระ. 2521. ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.
- บุเรศรบารุงการ, หลวง. (ม.ป.ป.) ต้นไม้ในวรรณคดี. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายถวิล สงวนโภคัย ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันจันทร์ที่ 3 มีนาคม 2518. (ม.ป.ท.)
- พิไล พูลสวัสดิ์. 2532. นกป่า. กรุงเทพฯ: CURSQA.
- ยุพร แสงทักษิณ. 2545. ไทยศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วิทย์ เทียงบูรณธรรม. 2530. พจนานุกรมสัตว์และพืชในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: บารุงสาส์น.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2531. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. 2541. หวังสร้างศิลป์นฤมิต เพรศแพรว: การสืบทอดชนกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอ๋อมพร วิสมหมาย และ ทยา เจนจิตติกุล. 2544. พฤษาพันธ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ เอช เอ็น กรุปจำกัด.
- เอ๋อมพร วิสมหมาย และ ปณิธาน แก้วดวงเทียน. 2547. ไม้ป่ายืนต้นของไทย 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ เอช เอ็น กรุปจำกัด.